

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Лукашова Олександра
Олександровича на тему «Психологічні основи соціальної
відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних
наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія;
психологія соціальної роботи**

Грунтовне вивчення тексту дисертації та представленого реферату, праць здобувача, опублікованих за темою наукової роботи, дає підстави констатувати, що актуальність теми дослідження обґрунтована аргументовано. Вона визначається особливим положенням соціальної відповідальності у життєвому та професійному шляху особистості. Повною мірою це стосується різновікових категорій досліджуваних, адже з процесом соціальної відповідальності нерозривно пов'язана успішність соціалізації особистості, зокрема на різних етапах професіогенезу. Крім того, дисертантом слушно відзначається, що питання соціально-психологічної регуляції поведінки, засвоєння і дотримання соціальних норм, формування і розвиток особистісних норм мають особливу значущість і є найбільш чутливим для розвитку соціальної відповідальності особистості.

Основні методологічні позиції дослідження викладено аргументовано та коректно. Чітко визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, а також наукові завдання, які потрібно виконати для її досягнення. Методи дослідження цілком адекватні поставленим завданням та у своїй сукупності надають можливість їх системного вирішення. Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних положень, критичним аналізом стану досліджуваної проблеми, використанням широкої літературної бази (326 джерел) та комплексу взаємопов'язаних методів наукового пізнання, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу даних.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що, автором вперше наведено концептуальне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму у соціально-психологічній парадигмі наукового знання; розкрито функціональну структуру соціальної відповідальності особистості, яку складають когнітивно-оцінний, ціннісно-нормативний, організаційно-діяльнісний компоненти та визначено функції соціальної відповідальності особистості (орієнтуючу, регулятивну, трансформаційну); виокремлено критерії соціальної відповідальності особистості (аналітичний, мотиваційний, вольовий, рефлексивний). Дослідником запропоновано модель розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, що складається з концептуального (мета, завдання, принципи, критерії, умови), змістового (види, функції, компоненти) та процесуального (етапи, результати) блоків; виявлено особливості функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі, що дозволило виокремити показники та рівні її сформованості (початковий, ситуативний, актуальний, смислоутворюючий).

Схвальної оцінки заслуговує розкриття О. Лукашовим методологічних та організаційно-процесуальних засад системи соціально-психологічного забезпечення розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, в якій розроблено й імплементовано навчально-методичний і змістовно-технологічний супровід цього процесу, з виокремленням й обґрунтуванням його принципів, методів, прийомів і психотехнологій та з урахуванням рівня соціальної відповідальності особистості і розкриттям її потенціалу у відповідності з онто-, соціо- та професіогенезом. Дисертантом визначено провідні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму (організаційні, соціально-психологічні, корекційно-розвивальні).

У першому розділі дисертаційної роботи «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості у

науковому просторі» автором констатовано, що феномен відповідальності охарактеризовано у науці з різних позицій, як зовнішню, внутрішню, індивідуальну, колективну (залежно від суб'єкта відповідальних дій). Інтегруючись один з одним, вони утворюють нове у змістовному та структурному плані поняття соціальної відповідальності, яка може виявлятися на різних рівнях: особистості (мікрорівень), соціальної групи (мезорівень), конкретного суспільства (макрорівень), людства загалом (мегарівень).

Дисертантом проведено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми та визначено, що зміст соціальної відповідальності охоплює весь спектр суспільних відносин та залежностей соціальних суб'єктів, а також їх форму у реалізації цілей практичної діяльності, як спосіб взаємозв'язку між зумовленими суспільним устроєм нормами, вимогами, законами та їх усвідомленням особистістю з позицій свободи вибору певного характеру та моделі поведінки. Автор узагальнює, що зміст відповідальності, як соціально-психологічного конструкту, включає взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних її аспектів, які проявляються у вимогах суспільства, що висувуються до особистості, її соціальних якостей та визначених її місцем у системі суспільних відносин (статусом), що дозволяє окреслити межі прояву її відповідальності (об'єктивна сторона); в емоційному переживанні та раціональному осмисленні характеру суспільних вимог та передбаченні наслідків власної діяльності та поведінки (суб'єктивна сторона); практичній реалізації особистістю суспільних вимог у конкретній діяльності та оцінці цієї діяльності відповідно до інтересів суспільства, колективу, власне особистості (об'єктивно-суб'єктивна сторона).

Лукашов О. слушно відзначає, що психологічна готовність до прийняття соціальної відповідальності виступає показником соціальної зрілості особистості, а значення для неї соціальної відповідальності проявляється у розвитку самосвідомості та пов'язане зі структурою її самоставлення, Я-концепцією та особистісним контролем.

У *другому розділі* дисертації «Концептуальне психологічне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» автором здійснено концептуалізацію проблеми соціальної відповідальності особистості у соціально-психологічній парадигмі. Дисертантом виокремлено функції соціальної відповідальності особистості: орієнтуючу (орієнтує у нормах, цінностях, традиціях суспільства), регулятивну (виражає моральні відносини, комплекс моральних вимог та способів регуляції поведінки у соціумі), трансформаційну (сприяє трансформації наявних знань у переконання, систему поглядів на світ навколо себе, себе і своє місце у світі) та визначено її критерії (аналітичний, мотиваційний, вольовий, рефлексивний).

Автором запропоновано модель процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму та показано, що зазначена модель складається з концептуального (мета, завдання, принципи, критерії, умови), змістовного (види, функції, компоненти) та процесуального (етапи, результати) блоків, у якій розвиток соціальної відповідальності особистості представлено як безперервний процес прийняття рішень з урахуванням принципів послідовності, тривалості, повторюваності. При цьому розвиток соціальної відповідальності особистості представлений дисертантом як безперервний процес прийняття рішень з урахуванням векторів актуальності, цілеспрямованості, перспективності.

У *третьому розділі* роботи «Емпіричне вивчення особливостей соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» дослідником було визначено, що у неповнолітніх соціальна відповідальність складається як окрема риса особистості, що набуває, за умови позитивного впливу чинників середовища, стійкий характер. З віком суб'єктивний контроль, як регулятор соціальної відповідальності, дедалі більше залежить від ситуаційних чинників. Підкреслюється, що підлітковий вік є пороговим у регуляції соціальної відповідальності, виявляючись як інваріантна форма (стабільна риса особистості) і як ситуативна змінна.

Дисертантом з'ясовано, що відповідальність є показником соціальної та психологічної зрілості, який істотно впливає на становлення та розвиток особистості, та виступає важливим регулятором організації її життєдіяльності, життєвих виборів, загальнолюдських та моральних цінностей, забезпечуючи становлення суб'єкта соціально відповідальної поведінки.

Лукашовим О. було виявлено специфіку взаємозв'язків компонентів соціальної відповідальності зі стажем професійної діяльності: спостерігається інтеграція компонентів, що визначають активність та спрямованість відповідальності; визначено зростання соціоцентричних та егоцентричних мотивів відповідальності (мотиви боргу, дотримання загальноприйнятих правил і норм, уникнення неприємних ситуацій засудження).

Автором узагальнено, що соціальна відповідальність особистості у професійній діяльності розкривається у таких її компонентах: за когнітивно-оцінним – когнітивна свідомість, обізнаність та ін.; за ціннісно-нормативним – соціоцентрична мотивація, егоцентрична мотивація, регуляторна інтернальність, регуляторна екстернальність та ін.; за організаційно-діяльнісним – динамічна ергічність, динамічна аергічність, предметна результативність, суб'єктна результативність та ін.

Аналізування особливостей функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі дозволило дисертанту виокремити показники рівнів її сформованості у досліджуваних: початковий, ситуативний, актуальний, смислоутворюючий. Отримані на емпіричному етапі дослідження дані щодо соціально-психологічної специфіки соціальної відповідальності особистості були враховані автором при побудові та реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу її розвитку в умовах трансформаційного соціуму.

У четвертому розділі «Соціально-психологічні засади оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» дослідником було розкрито концептуальні засади побудови і реалізації системи соціально-психологічного

забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Лукашовим О. визначено провідні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. На основі проведено дослідження автором було доведено актуальність проблеми розвитку соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі і необхідність ініціювання державної підтримки цього процесу у суспільстві. Переконливо показано, що в якості провідних складових (організаційних, соціально-психологічних, корекційно-розвивальних) ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму мають виступати: ведення соціально-психологічної роботи в освітніх установах різного типу та навчально-виховних закладах соціальної реабілітації із визначенням переваг соціально відповідальної поведінки, створенням соціально відповідального професійно-освітнього простору та включенням особистості, як суб'єкта соціальної відповідальності, до соціально значущої діяльності; залучення засобів масової інформації до висвітлення питань, пов'язаних із соціальною відповідальністю особистості на всіх рівнях взаємодії; сприяння формуванню просоціальних установок, стандартів розвитку соціально відповідальної поведінки; здійснення наукових досліджень з теоретичних та практичних аспектів соціальної відповідальності суб'єктів (від особистості до державних інститутів); ініціювання проведення конкурсів з проблем соціальної відповідальності особистості (як учня, як майбутнього фахівця, як професіонала, як державного службовця, як людини бізнесу та ін.); сприяння поширенню системи державних та громадських інститутів, діяльність яких спрямована на допомогу сім'ї у культурному, правовому та психосоціальному розвитку дітей і молоді у напрямку формування їх соціальної відповідальності.

Слід наголосити, що рецензоване дисертаційне дослідження має вагомим теоретичним значенням та безсумнівною практичною цінністю, яка полягає

у можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі; розробці принципів побудови і змісту системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму через створення соціально відповідального професійно-освітнього середовища, включення особистості, як суб'єкта соціальної відповідальності, до соціально значущої діяльності, використання й інтеграцію інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних технологій; визначенні шляхів оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Позитивної оцінки заслуговує те, що результати проведеного дослідження широко впроваджені у діяльність організацій та установ різного профілю. Результати дисертаційного дослідження пройшли також належну апробацію на міжнародних (в тому числі за кордоном) та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Основні положення рецензованої роботи представлено у 49 публікаціях автора, з яких 1 одноосібна монографія, 3 розділи у колективних монографіях, 24 статті у наукових фахових виданнях із психології (з них 2 статті – у наукометричній базі Scopus, 1 стаття – у наукометричній базі Web of Science Core Collection); 21 публікація – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Реферат повністю відображає концепцію та основні методологічні позиції дисертації, її зміст, теоретичні положення, емпіричні результати, висновки. У дисертації не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Аналіз тексту дисертації дає підстави вважати, що Лукашов О. на високому науково-методичному рівні спланував та здійснив змістовне дослідження, зробив ґрунтовні висновки, які мають науково-теоретичне та прикладне значення. У цьому аспекті дисертант проявив себе як успішний науковець, спроможний запропонувати та перевірити нові форми і методи соціально-психологічної роботи.

Разом із цим, потрібно зазначити, що дисертація Лукашова О. не позбавлена деяких недоліків і положень, які можуть слугувати підставою для дискусії.

1. При визначенні концептуальних основ соціальної відповідальності та рівнів її сформованості автор торкається питання світогляду особистості, що заслуговує на схвальну оцінку. Як відомо, світогляд особистості доцільно вивчати як проєкцію її глибинної смислової структури. У зв'язку з цим потребує пояснення, яких методологічних позицій дотримувався дисертант при розгляді цього питання.

2. При розкритті процедури дослідження дисертант викладає низку використаних методик, зокрема такі, як методика оцінювання соціальної відповідальності здобувачів вищої освіти (В. Марищук), опитувальник атрибуції відповідальності (Ш. Шварц), п'ятифакторний особистісний опитувальник (Р. МакКрай, П. Коста) та ін. Водночас, на жаль, не знаходимо опису психометричних властивостей цих методик, їх надійності та валідності. Також потребує більш широкого відображення характеристика вибірки досліджуваних.

3. Матеріал, викладений у розділі 3 дисертації, який, без сумніву, включає статистично достовірний та значущий матеріал, значно виграв би, якби у ньому, окрім викладення емпіричних результатів власного дослідження, був здійснений порівняльний аналіз даних, отриманих автором та іншими дослідниками, тобто констатовані результати, які підтверджують встановлені у попередніх дослідженнях закономірності, або ж, навпаки, дисонують з ними.

4. Вважаємо, що при викладенні результатів дослідження дисертант інколи переобтяжує окремі речення завеликими синтаксичними конструкціями, що погіршує сприйняття наукового тексту.

Проте, наведені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка має вагому наукову новизну, теоретичне та практичне значення для соціальної психології, психології соціальної роботи, а також для інших наукових галузей, що займаються дослідженням проблеми соціальної відповідальності особистості.

Дисертаційне дослідження Лукашова О. за своїм змістом, науковим рівнем та оформленням є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., що висуваються до докторських дисертацій.

Отже, вважаємо, що дисертація Лукашова О. «Психологічні основи соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні та емпіричні результати вирішення означеної проблеми, а Лукашов Олександр Олександрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Херсонського державного університету
МОН України

Ігор ПОПОВИЧ

Підпис І.С. Поповича підтверджую
Начальниця відділу кадрів *Н.А. Кудас*
11.06.2024

